

DANGIŠKŲJŲ VESTUVIŲ MITAS

Nijolė LAURINKIENĖ

Straipsnyje atkuriamas dangiškujų vestuvių mitas baltų tradicijoje. Remiamasi baltų religijos ir mitologijos rašytiniais šaltiniais, lietuvių ir latvių dainuojamuoju bei sakytiniu folkloru, kalbos duomenimis. Dangiškųjų vestuvių mitas galėjo būti žinomas dar indoeuropiečiams. Tai įrodo mito liekanos ne tik baltų, bet ir senovės indų, slavų tradicijose. Tiesa, šio mito motyvai aptinkami ir kitokios kilmės senosiose kultūrose. Išlikusiuose baltų dangiškujų vestuvių mito fragmentuose kalbama apie Saulės ir Mėnulio vedybas, jų tarpusavio santykius ir Mėnulio neištikimybę įsimylėjus Aušrinę / Vakarinę (Venerą) žvaigždę. Mitas galėjo atspindėti danguje stebėtus dangaus šviesulių kaitos reiškinius – Mėnulio perėjimą iš pilnaties į delčią, o galbūt ir periodiškai dangaus skliaute vykstantį Mėnulio priartėjimą prie Veneros. Baltų dangiškujų vestuvių mitas gana gerai išsilaikė, tad sutelkti relikvai įgalina rekonstruoti jo siužetą.

Reikšminiai žodžiai: dangiškujų vestuvių mitas, Saulė, Mėnulis, Aušrinė / Vakarinė (Venera), baltų mitologija, etnoastronomija.

Lina Zavadskė. Aušrinė žvaigždė. 70 x 130 cm. Drobė, siuvinėjimo siūlai, akrilas. Mišri technika. 2016 m.

Dangų tradicinių visuomenių žmogus nuo seno suvokė kaip atskirą pasaulį. Danguos skliaute regimi šviesuliai ir jų įvairiopa raiška – judėjimas ar kitokie vyksmai – mūsų protėviams asocijavosi su žemiškojo pasaulio realybe. Kadangi Saulė, Mėnulis, kai kurios žvaigždės buvo sužmoginti, jie ir veikė, kaip tikėta, pagal žmogiškosios būties, žmogiškojo elgesio pavyzdžius. Kitaip tariant, mitiniame dangaus įsivaizdavime regime mums įprasto antžeminio universumo atitikmenį. Tad dangaus kūnų judėjimas, per parą ar kalendorinį mėnesį įvykstantys pasikeitimai, buvo siejami su žmogaus gyvenimo ciklu ir socialiniais santykiais.

Saulė ir Mėnulis, mitinėje mąstysenoje susameninti kaip skirtingos lyties būtybės – moteris

ir vyras, atstovavo dangiškąją šeimą. Jie sudarė sutuoktinių porą, patyrusią Mėnulio neištikimybę dėl Aušrinės / Vakarinės (Veneros) žvaigždės. Tai – vadinamasis dangiškujų vestuvių mitas, palikęs atšvaitus ir senovės indų, slavų bei kai kuriose kitose su indoeuropiečių protaute savo kilme susijusiose etninėse tradicijose ir net kitokios genezės archajinėse kultūrose. Mitas apie dangaus šviesulių vedybas ir po jų susiklosčiusius įvykius yra gana gerai išsilaikęs baltų mitologijoje ir folklore. Tad, atkuriant šį mitą, daugiausia bus remiamasi latvių ir lietuvių tautosaka, išsaugojusia jo atšvaitus, taip pat rašytiniais baltų mitologijos ir religijos šaltiniais bei kalbos duomenimis, pateikiamais „Lietuvių kalbos žodyne“.

SAULĖS IR MĖNULIO VEDYBOS

Apie Saulės ir Mėnulio vestuves ir po to sekusią pastarojo neištikimybę žinome iš Liudviko Rėzos sudaryto pirmojo lietuvių liaudies dainų rinkinio („Dainos, oder Littauische Volkslieder“, 1825), kuriame paskelbta daina „Mėnesio svodba“:

*Mėnuo saulužę vedė
Pirmą
pavasarių.*

*Saulužė anksti kėlės,
Mėnužis atsiskyrė.*

*Mėnuo viens vaikštinėjo,
Aušrinę pamylėjo.*

*Perkūns,
didžiai supykęs,
Jį kardu perdalijo.*

*Ko saulužės atsiskyrei?
Aušrinę pamylėjai?
Viens naktį vaikštinėjai?
RD I 27*

Tiesa, iki šiol vis dar abejojama, ar L. Rėzai, redagavusiam dainų tekstus, nepadarė įtakos latvių tautosaka, juo labiau kad naratyvai apie Saulės bei Mėnulio vedybas latvių folklore, tikėjimuose, sakmėse ir dainose, yra plačiai žinomi ir turi daugybę variantų.¹ Todėl, nagrinėjant šią temą, bus daug remiamasi latvių tradicija. Štai vienas jos tekstų – tikėjimas, minintis „dangiškąsias vestuves“:

Senos laikos saule precējusi mėnesi un dzemdējusi zvaigznes (ŠmLTT 26307) ‘Senais laikais saulė išteķėjo už mėnesio ir pagimdė žvaigždžių’.

Palyginkime šį ir anksčiau cituotąjį tekstą su Gothardo Fridricho Stenderio Saulės aprašymu veikale „Latvių kalbos gramatika“ („Lettische Grammatik“, 1783 m.), kuris grindžiamas liaudies tikėjimu:

Saulė; latvių įsivaizdavimu, ji buvusi išteķėjusi už Mėnulio. Iš šios santuokos gimusios pirmosios žvaigždės. Todėl senosiose latvių dainose girdime žodžius *Saules meitas* „Saulės dukterys“, kurioms piršosi *Dieva dēli* „Dievo sūnūs“, o vestuvių proga gavo nedidelį kraitį (BRMŠ IV: 207; plg. su originalo tekstu BRMŠ IV: 200; žr. taip pat BRMŠ IV: 198, 206).

1 Apie dangiškąsias vestuves latvių tradicijoje žr. Biezais 1972: 494–538; Viķe–Freiberga 2016: 406–451.

Beje, pastarasis šaltinis yra ankstyvesnis už L. Rėzos dainų rinkinį, kuriame yra minėtoji daina apie Mėnulio ir Saulės vedybas.

Lietuvių dainuojamojoje tradicijoje Mėnulio ir Saulės, kaip sutuoktinių (tėvo ir motinos), motyvas yra dažnas, tik čia jis veikiau primena metaforą ar palyginimą. Į dainas toks vaizdinys galėjo įsiskverbti kaip archetipas, kuris dabar paprastai interpretuojamas kaip poetinė priemonė. Našlaitė per vestuves skundžiasi, kad tėvus jai atstoja dangaus šviesuliai:

<...>

*Mėnuo tėvelis,
Mėnuo tėvelis
Dalelę skyrė;*

*Saulė močiutė,
Saulė močiutė
Kraitelį krovė;*

*Sietyns brolelis,
Sietyns brolelis
Lauku lydėjo;*

*Žvaigždės seselės
Žvaigždės seselės
Šalia sėdėjo.
JSD 480*

<...>

*Saulė močiutė – kraiteliui krauti,
Mėnuo tėvelis – dalalai skirti,
Žvaigždės sesutės – šali sėdėti,
Vėjas broliukas – lauku lydėti.*

TLIK: 70 (Dūkštas, užr. Jonas Trinkūnas)

O čia idealizuojami tėvai palyginami su dangaus kūnais – Mėnuliu ir Saule:

*Sėde mana tėvutis,
Čiuto, čiuto,*

*Kai danguoje mėnuolis
Čiuto, čiuto,
<...>*

*Sėde mana močiutė,
Čiuto, čiuto,*

*Kai danguoje saulė,
Čiuto, čiuto.
SIS 622; žr. taip pat SIS 623, 625*

Tokio tipo siužetai, kai dangaus kūnai vaizduojami kaip tėvai (mitinėje poetinėje plotmėje) ar tėvai išaukštinami kaip dangaus šviesuliai, yra būdingi lietuvių vestuvinėms, našlaičių ir kalendorinėms dainoms. Karlas Gustavas

Jungas, psichoanalitiniu aspektu pažvelgęs į Saulę ir Mėnulį, juos vertina kaip žmonijos dvasinio paveldo objektus ir apibūdina kaip tėvų archetipo, turinčio didžiulę psichinę galią, dieviškąjį ekvivalentą (Jung 1990: 369). Ko gero, ir lietuvių folklorui būdingas Saulės ir Mėnulio kaip tėvų konceptas gali būti laikomas archainiu provaizdžiu, užsikonservavusiu dainose. Beje, lenkai, bulgarai taip pat įsivaizdavo, kad Saulė ir Mėnulis yra sutuoktiniai (Белова, Толстая 2004: 144).

Kai kuriose lietuvių dainose įvardijama konkreti Mėnulio tėvystė. Jis gali būti vadinamas Vakarinės žvaigždės (Veneros) tėveliu:

*Vakarinė žvaigždė
Visą dangų išvaikščiojo,
Visą dangų išvaikščiojo
Ir pas mėnulį sustojo:*

*– Oi mėnuli, oi tėveli,
Aš šią naktį tai dėl tavęs,
O jau rytoj dėl saulelės.
Debesėliais apsileidus,
Skaudum lietum apsiliejus.
<...> (LT I 75)*

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad mėnuo kaip tėvelis čia yra tik poetinė priemonė, tačiau žinant, kad latvių dainose Venera, arba Vakarinė / Aušrinė žvaigždė, vadinama Saulės dukra (*Saules meita*), taip pat turint omenyje, kad Saulė ir Mėnulis yra sutuoktiniai, kurių vaikai – žvaigždės, kyla mintis, kad kažkada gyvavęs įsivaizdavimas, esą mėnulis iš tiesų buvęs šios žvaigždės tėvu.

Saulės ir Mėnulio santykiai gana sudėtingi. Jie – ne tik sutuoktiniai, bet galbūt ir brolis su seserimi. Lietuvių Mėnulis gali būti pavadintas Saulės broliu, konkrečiau – Saulabroliu:

Rytuose priešais saulę spoksojo mėnuo saulabrolis, išblyškęs, tartumi nusigandęs Žem.; Patekės saulabrolis, kol mes čia padarysma Kos 238; Tu dirbi, kol saulābrolis pateka Mžk. (LKŽe: saulabrolis); Kad saulė nusėdo, tai saulės brólis šviečia An.; Cigonas sako: – Aš pjausiu su saulės bróliu [mėnuliu – N. L.] LKT50 (Mžk) (LKŽe: saulė; žr. ir Razauskas 2011a: 133–134).

Tokia Saulės ir Mėnulio samprata yra archajiška ir pasaulyje plačiai žinoma. Tarkim, pietų slavai – bulgarai, makedoniečiai, serbai – taip pat Mėnulį laiko Saulės broliu (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 213; Белова, Толстая 2004: 144). Esama ir baltarusių tikėjimų apie Saulės bei

Mėnulio giminystę (Авілін 2015: 231). Jei Saulė ir Mėnulis yra susieti kraujo ryšiu, be to, jie dar ir sutuoktiniai, vadinasi, tarp jų buvęs incestas. Panašūs dalykai atsekami ir mums tolimose tradicijose. Štai Pietų Amerikos indėnų mituose tarp Mėnulio ir jo sesers, kuri paprastai identifikuojama su Saule, taip pat buvęs incestinis ryšys (FWSD: 745).

Senose mitologinėse tradicijose tarp dievų ar dieviškų būtybių incestas buvo galimas. Tokie ryšiai sieja egiptiečių vaisingumo deivę Izidę ir požemio bei mirusiųjų dievą Ozyrį, kurie laikomi ne tik sutuoktiniais, bet ir sesers bei brolio pora. Germanų Frėja ir Freiras², atstovaujantys vanų (seniausių dievų, susijusių su vaisingumu, žemdirbyste) kartai, taip pat buvo ir sutuoktiniai, ir sesuo bei brolis (Simek 1984: 107).

Taigi, Mėnulio, kaip sutuoktinio arba tėvo, o Saulės, kaip jo partnerės arba kaip motinos, vaizdinius yra išsaugoję daug lietuvių ir latvių žodinės kūrybos tekstų – tai ne tik kūrinių apie dangiškus kūnus, bet ir tekstai, kuriuose su jais gretinami žmonės. Šie vaizdiniai yra giliai ir tvirtai įsišakniję baltų mitinio pasaulio suvokime.

MĖNULIO NEIŠTIKIMYBĖ SAULEI

Remiantis latvių ir lietuvių tautosakiniais naratyvais galima atkurti Mėnulio, personifikuoto mitinio veikėjo, neištikimybės siužetą – to įvykio aplinkybes ir priežastį. Pati gamtinė situacija ir atitinkamos latvių sakmės įgalina glaustai nusakyti šio nutikimo esmę. Tai yra susiję su astronominiais reiškiniiais dangaus skliaute. Yra žinoma, kad rytais ir vakarais, prieš patekiant ar nusileidžiant Saulei, danguje pasirodo žvaigždė Aušrinė / Vakarinė. Kaip galima spręsti iš folklorinių pasakojimų, ją stebi Mėnulis, ir ši žvaigždė dangaus skliaute jam padaro įspūdį³. Mėnesis, Saulės sutuoktinis, neišlaiko išbandymo. Vakaraus temstant ir rytais brėkstant dienos vis matydamas šią žvaigždę, jis įsimyli. Tad tarp Saulės, Mėnulio ir Aušrinės susidaro sudėtingas meilės trikampis. Dangaus pasaulyje vyksta

2 Teonimai rašomi pagal „Mitologijos enciklopedijos“ (ME 1999) pavyzdį.

3 Lietuvių kalboje išliko posakių apie Saulės dukterį, jos nepaprastumą, grožį: *Graži kaip saulės duktė* LTR(Gdr); *Nei saulės duktė jam negal įtikti* MŽ, Sch97, N.; *Tikrai yra ji saulės kūdikėlis, jos laiminama, josios šventinama* Vd. (LKŽe: saulė).

panašūs dalykai kaip žemėje. Štai viena latvių sakmė, vaizduojanti minėtųjų dangaus šviesulių tarpusavio santykius:

Viņos laikos Mēness apprecējis Sauli. Viņi piedzīvojuši daudz bērnu: visas zvaigznes. Bet vienreiz Mēness palicis neuzticams: sācis mīlēt ar Rīta zvaigzni. Nu Saule sanīdusies ar savu vīru un pavēlējusi Rīta zvaigznei arvien viņas tuvumā uzturēties (LTT: 36) ‘Senais laikais Mēnuo vedē Saulē. Jie sugyveno daug vaiku: visas zvaigždes. Bet kartā Mēnuo tapo neištikimas: pradējo meilautis Ryto zvaigždei. Saulē susipykusi su savo vīru ir liepē Ryto zvaigždei būtī visada šalia jos.’

Beje, čia visiškai aiškiai pasakyta, kad Mēnuo susižavi būtent Ryto zvaigžde (*Rīta zvaigzne*). Kitoje sakmėje pasakojama, kad Mēnuo net ateina pirštis Saulės dukrai, bet jos motina Saulė į tai reaguoja piktai ir ryžtingai:

Mēness gribējis precēt Saules metu. Apsedlojis kumeļu un jājis precībās. Nojājis pie Saules namdurvim. Saule iznākusi un iavedusi to Saules pili. Mēness aprunājis, bet Saule šā lūgumu noraidījusi, teikdama: „Ej un rādi citiem gaismu, nemaisies pa manu pili!“ Mēness, to dzirdēdams, raudādams apgriezies un gājis projām. Viņa asaras esot zvaigznes (LTT: 36–37) ‘Mēnuo norējo vesti Saulės dukrā. Pabalnojęs žirgā, nujojo pirštis. Nujojęs prie Saulės namų durų. Saulė išėjo ir įsivedė į savo rūmus. Mēnuo pasisakė, bet Saulė jo prašymą atmetė, sakydama: „Eik ir šviesk kitiems, nesimaišyk mano rūmuose!“ Mēnuo, tai išgirdęs, raudodamas apsigręžė ir nuėjo šalin. Jo ašaros yra zvaigždės.’

Šis tekstas įdomus dar ir tuo, kad Mėnulis atjoja pirštis į Saulės rūmus, kurie, matyt, stūkso danguje. Saulės rūmai (*Saules pils*) – mitinio turinio sąvoka, susijusi su dangaus ir jo šviesulių įsivaizdavimu. Be to, kaip matome, zvaigždžių samprata latvių sakytinėje tradicijoje gali būti įvairi: tai ne tik Saulės ir Mėnulio vaikai, bet ir Mėnulio ašaros.

Štai dar vienas siužetas apie Mėnesio ir Saulės vedybas, jų laimingą gyvenimą, kurio ramiai tėkmę nutraukia Mėnulio neištikimybė:

Vecumvecos laikos mīlā Saulīte apņēmusi spožo Mēnesi. Ilgi sadzīvojuši laimīgi, nešķīrami: reizē gājuši gulēt, reizē cēlušies, piedzīvojuši arīdzen daudz bērnu: zvaigzdes pie debesīm. Bet te vienu jauku rītu Saulīte pamodusies ap-

manīs: vīra nav. Sāks uzlūkot šo, celdamās rītiem agrāki kā līdz šim, atron: Mēness neuzticams palicis, ielūkojis Saules meitu, Ausekļa saderināto līgavu. <...> Sirds Saulītei iedegusies, kampusi asu zobenu, sakapājusi neuzticamo vīru gabalu gabalos. <...> Tāpēc Mēness vėl tagad bieži vien parādās nevis vesels, bet it kā pārcirsts. Tomēr no tā laika Mēness ir un paliek nebēdnis: ik vakaru, tikko sieva apgūlusies, klusiņām ceļas augšā, iet mīlāko aplūkot. Saulīte turpretim aiz greizsirdības nopūlas savai meitai tuvumā palikt (LPT XIII: 216, Nr. 2) ‘Senų seniausiai laikais Saulytė ištekėjo už žibančio Mėnulio. Ilgai gyveno laimingi, nesiskirdami: kartu eidavo miegoti, kartu kėlėsi. Sulaukė daug vaikų – zvaigždžių danguje. Bet vieną gražų rytą Saulytė pabudusi pastebėjo: nėra vyro. Pradės jį stebėti, rytais keldamasi anksčiau negu iki šiol, ir supranta – Mėnuo tapo neištikimas, įsižiūrėjo Saulės dukterį, Ausekliui suderėtą nuotaką. <...> Saulytės širdis užsidegė, griebė aštrų kardą, sukapojo neištikimą vyrą į gabalų gabalus. <...> Todėl Mėnuo dar dabar dažnai pasirodo nepilnas, kaip perkirstas. Tačiau nuo to laiko Mėnuo ir liko lengvabūdis. Kas vakaras, kai tik žmona atsigula, tyliai atsikelia ir eina mylimosios aplankyti. Tuo tarpu Saulytė, pavyduliaudama ir iš širdgėlos, stengėsi būti arti dukters.’

Čia Saulė su neištikimu vīru pasielgia ryžtingai – sukapoja jį aštriu kardū. Šitaip paaiškinama nepilno, perkirsto Mėnulio kilmė ir kodėl šis šviesulys nuolat mainosi, tai yra keičiasi jo fazės. Mėnulio fazės pasikeitimas iš pilnaties į delčią siejamas su Mėnulio meile Aušrinei ir viename pasakojime apie Aušrinės kalną Šilalės rajone, kurį 1973 m. užrašė kraštotyrininkas Vladas Statkevičius:

Un to kalna senų senovėj žmonys melsdavos, Aušrinei aukas degydava, iš jos laimės prašydava. Kai pradėdava aušti, čia nusileisdava Aušrini zvaigždė i palaimindava maldininkus. Ji buvo didelia graži. I pamati jin Mėnesis, i pradėji kas rykmetį žiūrėti i anun. O patekėjus Sauli pamati Mėnesį bemylūjint Aušrinę. Ka parpyka, kam jos pats užmirša sava pačią i svetimai meilinas, i pasiunti Perkūną. Tas ka trinki mėnesiū par galvą i paverti i delčią. Tap i pasibengi nalaiminga anų meili. Vistyk Aušrini aplunka tan mūsų kalną, apšvyt jin, ka malonu žiūrėti (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1996: 175).

Pranė Dundulienė Mėnulio neištikimybės siužetą aiškina danguje nuo seno žmonių stebimu reiškiniu – padaužomis. Padaužos, dar vadinamos ir paraižomis, liaudies astronomijoje – tai laiko tarpas tarp mėnulio pilnaties ir dilimo pradžios (LKŽe: padaužos; paraižos). „Liaudyje sakoma, kad tada Saulė sugavo Mėnulį, myluojantį Aušrinę, ir už tai jį nudaužė. <...> Po padaužų Mėnulis nesirodo, vakarai tampa liūdni ir tamsūs. Pažymėtina, kad dzūkai „padaužais“ vadina ne tik Mėnulio nudaužymą, bet ir kai žmona primuma vyrą už neištikimybę (užrašė J. Raitelaitis 1917 m.)“ (Dundulienė 1988: 72–73; žr. ir Razauskas 2011: 21). Ir nors padaužos ar paraižos cituojamos saktėse ar dainose neminimos, šis reiškinys, seniai žmonių stebimas dangaus skliaute, galėjo atsispindėti ir žodinėje kūryboje.

SAULĖS DUKROS, ARBA AUŠRINĖS, VEDYBOS

Lietuvių ir latvių tautosakoje kalbama apie dvejias Mėnulio vestuves arba jau įvykusias vedybas: vienur – su Saule (RD I 27; ŠmLTT 26307; LTT: 36), kitur – su jos dukterimi (BDS 34047-1; LTdz 8194). Antrosios vestuvės, matyt, įvyksta jau Mėnuliui išdavus pirmąją sutuoktinę Saulę ir įsižiūrėjus Aušrinę.

Latvių folklore Aušrinė / Vakarinė žvaigždė (Venera), kaip minėta, laikoma Saulės dukterimi (*Saules meita*), taip jos prasmė aiškinama vienoje iš šio šviesulio interpretacijų (ME: 218)⁴. Apie tai, kad Saulė turi dukterį ir ja rūpinasi kaip karališkos kilmės esybe danguje, kalbama latvių dainose:

*Aiz kalniņa ezeriņš,
Aiz ezera ozoliņš,
Tur Saulite savai meitai
Zelta kroni darinaja.
BDS 33743-2*

‘Už kalnelio ežerėlis,
Už ežero ąžuolėlis,
Ten Saulytė savo dukrai
Darė auksinę karūną.’

4 Aušrinė / Vakarinė žvaigždė „dangiškųjų vestuvių“ mito komentuotojai, pasiremdami daugiausia latvių dainomis, laiko ir Auseklį, kuris taip pat gali būti vienas iš Saulės dukters jaunikų (žr. Biezais 1972: 496–497, 517; ME: 16).

Taip pat ir saktėse (LTT: 36–37).

Lietuvių dainose Aušrinė ir Vakarinė, kaip ir dera dukteriai, rūpinasi savo motina, rytais užkuria Saulei ugnį, vakarais kloja jai patalą:

<...>
– *Miela saulyte, dievo dukryte,
Kas rytais vakarėliais
Prakūrė tau ugnelę?
Tau klojo patalėlį?*

– *Aušinė, vakarinė:
Aušrinė ugnį prakūrė,
Vakarinė patalą klojo.
Daug mano giminėlės,
Daug mano dovanėlių.
RD I 78*

Vienoje vestuvių sutartinėje dainuojama apie patekančią Saulę, kuri yra lydima žvaigždžių. Ji prižiūri savo palydoves ir sunerimsta, kai vienos iš jų, būtent Rytinės žvaigždės, nemato danguje. O netrukus ją išvydusi klausia, kur ši buvo:

<...>
– *Atsigrįžk, saulala,
Dobiliau.
Beg visos žvaigždeles,
Dobiliau?*

– *Visos, kaip ne visos,
Dobiliau.
Da vienos nėra,
Dobiliau.*

*Da vienos nėra
Dobiliau,
Žvaigždelas rytines
Dobiliau.*

– *Kur buvai, žvagždela,
Dobiliau?
Kur tu uliavojai,
Dobilio?*

– *Buvau, ašan buvau,
Dobiliau,
Rinkau saulai vietelį,
Dobiliau.*

<...>
SIS II 845

Mėnulis mergina Saulės dukterį, kuri, kaip viena iš žvaigždžių (žvaigždės, kaip minėta, pasak

kai kurių tikėjimų ir sakmių, yra Saulės ir Mėnulio vaikai), galbūt yra jo dukterė⁵.

*Mėnesis agri lėca,
Saulės meitu gribedams;
Lec, Saulite, pati agri,
Nedod meitu Mėnešam.
BDS 33745-1*

‘Mėnesėlis anksti užtekėjo,
Saulės dukros norėdamas,
Užtekėk, pati, Saulyte, anksti,
Neduok dukros Mėnesėliui.’

Taigi, antrosios Mėnulio vedybos – su Saulės dukterimi. Latvių dainose pasakojama, kaip tos vestuvės vyksta: kokia jaunųjų palyda, kaip atvyksta dar vienas dangaus veikėjas – rūstusis Perkūnas (*Pērkons*) ir, įjogęs pro vartus, suskaldo auksinę obelį arba ažuolą (LTdz 8193; 8194; Biezais 1972: 494–513). Štai vienas pavyzdžių:

*Mėness ņēma Saules meitu,
Pērkons jāja panākstōs.
Pa vārtiem iējājoti
Nosper zelta ābeliti.
Trīs gadiņi Saule raud,
Zelta zarus lasidama.
BDS 34047-3*

‘Mėnulis vedė Saulės dukrą,
Perkūnas jojo pabroliais.
Pro vartus jodamas
Suskaldė aukso obelėlę.
Tris metelius Saulė verkė,
Aukso šakas rinkdama.’

5 Baltarusių mitologijos tyrinėtojo S. Sanko aiškinimu, tarp Mėnulio (*Месяц*) ir Aušrinės (*Зарница*) įvykęs incestas, nes jie buvo susiję kraujo ryšiais. Mat yra dainų, kuriose žvaigždės vadinamos Mėnulio seserimis: *Ходзіць паходзіць // Месяц по небу. // Клича, паклича // Зоры з сабою. // – Ох вы зорачкі, // Сястрыцы мае <...>* (Санько 2011: 302). ‘Vaikštinėja Mėnulis po dangų, // Šaukia, kviečia // Žvaigždes su savimi. // Oi jūs žvaigždelės, // Mano Seserėlės <...>’. Tiesa, „seserėlės“ (*сястрыцы*) čia gali būti ir tiesiog maloninis, intymus kreipinys. Kitoje dainoje Mėnulis kviečia žvaigždes eiti su juo, o vienai žvaigždei siūlo eiti su juo pas viešpatį: *Ходзіць, паходзіць месяц па небу // Клича, паклича // Зоры з сабою. // Хадзем жа зара, гдзе госпад жыве <...>* (Санько 2011: 302–303). ‘Vaikštinėja mėnulis po dangų, // Šaukia, kviečia žvaigždes su savimi. // Einam gi, žvaigžde, // kur viešpats gyvena <...>’. Serbų tautosakoje Mėnulis ir Aušrinė taip pat yra brolis ir sesuo: *Радује се звијезда Даница: / жени брата сјајугоа мјесјаца* (Иванов, Топоров 1974: 18). ‘Džiaugiasi žvaigždė Aušrinė: / apvesdindama brolių mėnulį’.

Mėnulio ir Saulės dukters vestuves mininčių latvių dainų ir jų variantų yra nemažai, pavyzdžiui:

*Mėness ņēma Saules meitu,
Pērkons jāja panāksnōs;
Pie vārtiem dajādams,
Nosper zelta ozoliņu.
BDS 34047-1*

‘Mėnuo vedė Saulės dukrą,
Perkūnas jojo jaunųjų pulke;
Prie vartų prijojęs
Suskaldė aukso ažuolėlį.’

Arba:

*Mėness ņēma Saules meitu,
Pērkons jāja precībās,
Aizjādams, parjādams,
Nosper zelta ozoliņu.
LTdz 8194; žr. LTdz 8193*

‘Mėnuo vedė Saulės dukrą,
Perkūnas jojo į piršlybas,
Išjodamas, parjodamas
Trenkė į aukso ažuolėlį.’

L. Rėzos rinkinio dainoje „Aušrinė“ taip pat vaizduojamos vestuvės:

*Aušrinė svodbą kėlė,
Perkūns pro vartus įjojo,
Ažuolą žalią parmušė.*

*Ažuolo kraujus varvėdamas,
Apšlakstė mano drabužius,
Apšlakstė vainikėlį.*

*Saulės dukrytė verkiant
Surinko tris metelius
Pavytusius lapelius.*

– *Oi kur, mamyte mano,
Drabužius išmazgosiu,
Kur kraują išmazgosiu?*

<...>

RD I 62

Anksčiau cituotoje latvių dainoje (BDS 34047-3), griausmavaldžiui suskaldžius auksinę obelėlę, aukso šakas rinkdama verkia pati Saulė, o šiame tekste, Perkūnui parmušus žalią ažuolą ir šio medžio krauju Saulės dukrai apsišlakščius drabužius ir vainikėlį (nekaltybės simbolį), verkia Aušrinė, rinkdama pavytusius ažuolo lapus. Matyt, dangaus kūnų aplinkoje auganti auksinė obelis ar auksinis / žalias ažuolas Saulei ir jos dukteriai yra ypatingi, galbūt šventais laikyti medžiai, jas paveikia ir tokiu būdu išreikštas griausmavaldžio pyktis, jo, kaip teisėjo, pozicija.

BAUSMĖ MĒNULIUI – JO PERKIRTIMAS

Cituotoje L. Rėzos rinkinio dainoje „Mėnesio svodba“ Perkūnas perdalija neištikimą Mėnulį (RD I 27). Analogiškas motyvas atsispindi ir latvių saktmėse:

Pēc citiem atstāstījumiem, nevis Saule sakapājusi neuzticamo Mēnesi, bet Pērkons. Pērkons, zināt dabūjis, ka Saules meita nolauptā, dzinies bēgliem pakaļ, panācis tos un saspārdījis vainīgo tik briesmīgi, ka asinis tālu visapkārt aizsprāgušas. Bārene, saules meita, sava pavēdēja sudraba droztaļas lasīdama, gauži noraudoties (LPT XIII: 216, Nr. 3)‘ Pasak kitų pasakojimų, ne Saulė sukapojo neištikimą Mėnulį, o Perkūnas. Perkūnas, sužinojęs, kad Saulės duktė pagrobta, vijosi pabėgėlius, pasivijo juos ir sutrankė kaltininką taip baisiai, kad kraujas tiško į visas puses. Našlė, Saulės duktė, graudžiai verkė savo suviliotojo sida bro šukes rinkdama.’

Tad Mėnulio teisėjai ir bausmės vykdytojai gali būti ne tik Perkūnas, bet ir Saulė. Apie pastarosios bausmę neištikimajam sutuoktiniui pasakojama ir šiame latvių naratyve:

Mēness sācis, pa naktīm apkārt staigādams, pie meitām iet. Saule esot teikusi, lai viņš vairs tā nedarot; bet šis nelicis neko lāgā un tūliņ nākošu nakti atkal gājis. Saule saskaitusies un zobenu paņēmusi, nocirtusi Mēnesim pus galvas nost. Mēness, tāds nesmuks pataisīts, sūdžējies raudādams savam draugam vilkam. Tas atriebdamies, aiz drauga aizgājis, gribējies Sauli aprīt. <...> (LPT XIII: 217, Nr. 5) ‘Mėnuo, naktimis vaikštinėdamas, pradėjo eiti pas mergas. Saulė pasakiusi, kad jis taip nebedarytų; bet jis nepaisė ir tuoj pat, ateinančią naktį vėl nuėjo. Saulė supyko ir paėmusi kardą nukirto Mėnuliui pusę galvos. Mėnuo, toks nebegražus pasidaręs, verkdamas pasiskundė savo draugui vilkui. Tas keršydamas užėjęs už draugo, norėjo Saulę praryti. <..>’

L. Rėzos rinkinio dainoje „Avatė prapuolusi“ apie neįvardytą herojų, ieškantį prapuolusios avelės ir besikreipantį į Mėnesėlį, pastarasis vaizduojamas „perdalytas“:

*Išėjau pas mėnesėlį,
Mėnesėlis atsiliepė:
– Aš kardu perdalytas,
Smūtnas mano veidelis.
RD I 81*

Čia nepasakoma, kas suskaldė Mėnulį. Tačiau, matyt, jis jaučiasi nubaustas, kadangi yra dar ir „smūtno veidelio“.

Tad, Mėnulio baudėjai – Perkūnas arba Saulė. Cituotose saktmėse ir šio mito tyrinėtojų Mėnulio kaip astralinio kūno perkirtimas aiškinamas jo fazių kitimu – dangaus kūno mažėjimu, kitaip tariant, perėjimu iš pilnaties į delčią (Dundulienė 1988: 72–73; Razauskas 2011: 21; Иванов 1982: 78; Цивьян 1988: 232; Санько 2011: 302). O štai Mėnulio ir Aušrinės artimi santykiai dangiškųjų vestuvių mito siužete (pasiremiant daugiausia baltarusių medžiaga) aiškinami kitu astronominiu reiškiniu: Mėnulis ir Venera, judėdami dangaus skliautu, iš tiesų periodiškai vienas prie kito priartėja (Санько 2011: 302).

Mėnulio vedybų ir intymių santykių su Aušrine motyvas žinomas ir pietų slavams: serbų dainuojamajame folklore kalbama, kad Mėnulio sutuoktinė yra *Danica* (Venera) (Белова, Толстая 2004: 144). Be to, kaip jau buvo užsiminta, serbų mitologijoje ji gali būti Saulės ar Mėnulio sesuo (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 213).

Su griaustinio dievo bausme dangaus šviesuliams, pažeidusiems įprasto gyvenimo normas, baltų folklore asocijuojasi „Rigvedos“ motyvas apie griaustinio ir žaibo dievo Indros dieviškųjų ginklu – vadžra – suskaldytą Ryto žvaigždės deivės Ušasės vežimaitį (viena iš galimų žodžio vadžra (*vaijra*) reikšmių – žaibas; RV II, 15, 6). Apie tai „Rigvedoje“ kalbama, nusakant Indros nuopelnus, tarp kurių minimas ir šis jo veiksmas:

*sódañcaṃ síndhum ariṇān mahitvá vájreṇāna
uśásah sám pipeṣa
ajaváso javínibhir viorścán sómasya tá máda ín-
draś cakāra ||
RV II,15,6*

‘Jis savo didybe paleido upę, nukreiptą į viršų, Griausmo vėzdu sudaužė Ušasės vežimaitį, Vangiuosius atkirsdamas greitosiomis – Somos svaigulyje Indra tai atliko.’
Vertė Vytis Vydūnas

Tad ir ši analogija leistų manyti, kad griaustinio dievo bausmė už dangaus šviesulių nusižen gimus yra archajiškas motyvas, genetiškai susijęs ne tik su senovės baltų, bet ir su senovės indų kultūromis.

Nežinia, kada buvo sukurtas dangiškųjų vestuvių mitas, kada formavosi jį pagrindžianti ideologija. Jo paplitimas rodo, kad šis žmonių sąmonėje glūdintis naratyvas, susijęs su intuityvia

liaudies astronomija, tam tikrame Eurazijos regione kažkada buvęs aktualus, o skirtingose vietovėse turėjo savitus variantus. Mitas figūratyviu būdu – dangaus kūnų vaizdiniais reiškia idėja – skelbia, kad šeimą sudarančių partnerių neištikimybė gali egzistuoti, tačiau toji neištikimybė yra netoleruojama ir baudžiama. Mitą galėjo veikti patriarchalinė visuomenės sankloda, kurioje socialiniai santykiai ir normos buvo griežtai reguliuojamos. Tiesa, šis baltų folklore užsikonservavęs naratyvas galbūt išsaugojo ir ankstesnių nei patriarchatas visuomenių papročius, „kai sutuoktiniais galėjo būti broliai su seserimis, kartais ir tėvai su vaikais“ (Dundulienė 2008: 165)⁶.

Matyt, dangiškųjų vestuvių mitas egzistavo dar indoeuropiečių protautės kultūroje. Tai yra konstatavę ir Viačeslavas Ivanovas su Tamazu Gamkrelidze savo veikale, skirtame indoeuropiečių prokalbei ir kultūrai (Гамквелидзе, Иванов 1984: 685). Jų teigimu, Saulė ir Mėnulis, kaip sutuoktiniai ar kaip kraujo giminystės siejama pora, galėjo atspindėti indoeuropiečių vaizdinius apie dangaus šviesulius (ten pat; žr. ir Иванов, Топоров 1974: 15–21). Tokių vaizdinių relikty, kaip minėta, esama ne tik baltų tradicijoje, bet ir senovės indų „Rigvedoje“, taip pat rytų, vakarų ir pietų slavų žodinėje kūryboje. Baltų dangiškųjų vestuvių mitas latvių ir lietuvių tautosakoje gana gerai išsilaikė ir jo sutelkti fragmentai gali padėti rekonstruoti šio mito siužetą ar bent jau jo kontūrus.

IŠVADOS

Lietuvių ir latvių žodinėje kūryboje atsispindi Mėnulio, kaip sutuoktinio arba tėvo, o Saulės, kaip jo partnerės arba kaip motinos, vaizdiniai. Jie yra išlikę ne tik dangaus tematikos kūriniuose, bet ir tekstuose, kuriuose žmonės gretinami su dangaus kūnais. Šie vaizdiniai baltų mitinio pasaulio sampratoje yra giliai ir tvirtai įsišakniję.

Remiantis latvių ir lietuvių tautosakiniais naratyvais atkuriamas Mėnulio, personifikuoto mitinio veikėjo, neištikimybės Saulei siužetas, atspindintis šio įvykio priežastis ir aplinkybes. Visa tai yra susiję su astronominiais reiškiniais

6 Pranė Dundulienė rašo: „Saulė laikoma Mėnulio žmona, kartais seserimi, o visos žvaigždės – dukterimis. Ši samprata greičiausiai susiklostė ankstyvajame matriarchate <...>“ (Dundulienė 2008: 165). Tačiau reikia turėti omenyje, kad dangaus adoracija ir su dangumi susijusi mitologija būdinga indoeuropiečių patriarchatų kultūrai.

dangaus skliaute. Yra žinoma, kad rytais ir vakarais, prieš patekiant ar nusileidžiant Saulei, danguje pasirodo žvaigždė Aušrinė / Vakarinė (Venera). Pasak latvių ir lietuvių sakmių ir dainų, Mėnulis, stebėdamas šią žvaigždę dangaus skliaute, ją įsimyli.

Lietuvių ir latvių tautosakoje kalbama apie dvejas Mėnulio vestuves arba jau įvykusias vedybas: vienur – su Saule, kitur – su jos dukterimi Aušrine. Antrosios vestuvės, matyt, vyksta jau Mėnuliui išdavus pirmąją sutuoktinę Saulę ir įsižiūrėjus jos dukterį.

Mėnulis už neištikimybę yra nubaudžiamas – apie tai kalba lietuvių bei latvių sakmės ir dainos dangaus tema. Jo teisėjais ir baismės vykdytojais gali būti Perkūnas arba Saulė. Jie perkerta ar sukapoja neištikimą sutuoktinį. Mito tyrinėtojai Mėnulio, kaip astralinio kūno, perkirtimą sieja su jo fazių kaita – dangaus kūno dilimu, kitaip tariant, perėjimu iš pilnaties į delčią. Tuo tarpu Mėnulio ir Aušrinės artimi santykiai dangiškųjų vestuvių mito siužete aiškinami kitu astronominiu reiškiniu – dangaus skliaute periodiškai įvykstančiu Mėnulio ir Veneros priartėjimu vienas prie kito.

Dangiškųjų vestuvių mitas egzistavo dar indoeuropiečių protautės kultūroje. Saulės ir Mėnulio kaip sutuoktinių vaizdinys ir šios poros iširimo peripetijos galėjo atspindėti indoeuropiečių dangaus ir jo šviesulių judėjimo erdvėje ir kitimo aiškinimą. Šio mito liekanų esama ne tik baltų tradicijoje, bet ir senovės indų „Rigvedoje“, taip pat rytų, pietų ir vakarų slavų žodinėje kūryboje.

ŠALTINIAI

- BDS = *Krišjāna Barona Dainu skapis*: latvju dainas, tautasdziesmas, dziesmas, prieiga per internetą: <<http://www.dainuskapis.lv>>.
- BRMŠ IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. IV: *XVIII amžius* – 2005. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- FWSD = *Funk&Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, vol. I–II. New York: Funk&Wagnalls Company, 1949–1950.
- JSD = *Lietuviškos svodbinės dainos*, t. I–II. Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, naujas leidimas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*: elektroninė versija, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002, prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.
- LPT = *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits (Schmidt), XIII. Rīgā: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds, 1936.

- LTdz = *Latviešu tautasdziesmas*, sēj. III. Izlasi kārtojuši: A. Ancelāne [et al.]. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1957.
- LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTT = *Latviešu tautas teikas: izcelšanās teikas: izlase*. Sastādītāja un ievada autore A. Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.
- LTt = *Lietuvių tautosaka*, t. I: *Dainos, medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius*. Vilnius: Valsybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- ME = *Mitologijos enciklopedija*. Iš latvių kalbos vertė Irena Teresė Ermanytė, Lilija Kudirkienė, Regina Kvašytė ir kt., t. II. Vilnius: Vaga, 1999.
- RD = Liudvikas Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*, t. I. Paruošė Juozas Jurginis ir Bronius Kmitas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
- RV = *Die Hymnen des Rigveda*. Hrsg. von Theodor Aufrecht, I: Maṇḍala 1–6. Bonn: Marcus, 1877.
- SIS = *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*. Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas, I–III. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958–1959.
- ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*, sēj. I–IV. Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums ar kultūras fonda pabalstu, 1940–1941.
- TLIK = *Lietuvių išminties knyga*. Sudarytojas ir komentarų autorius Jonas Trinkūnas. Vilnius: Forest Park Group, 2015.

LITERATŪRA

- Biezais 1972 = Biezais Haralds. *Die himmlische Götterfamilie der alten Letten*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag.
- Dundulienė 1988 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių kosmologija*. Vilnius: Mokslas.
- Dundulienė 2008 = Pranė Dundulienė. *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Jung 1990 = Carl Gustav Jung. *Symbols of Transformation*. Translated by R. C. F. Hull, tenth printing, 1990, Princeton University Press.
- Razauskas 2011 = Dainius Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: AUŠRINĖ (ir VAKARINĖ). Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 6 (141).
- Razauskas 2011a = Dainius Razauskas. Dievo vaikaitis: žmogaus vieta lietuvių kosmologijoje. Iš: *Tautosakos darbai*, 2011, t. 42.
- Simek 1984 = Rudolf Simek. *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1996 = Daiva Vaitkevičienė, Vyktintas Vaitkevičius. Naujojo Daugėlišio padavimai. Iš: *Tautosakos darbai*, V (XII).
- Vīķe-Freiberga 2016 = Vaira Vīķe-Freiberga. *Trejādas saules. Mitoloģiskā Saule*. Rīga: Pētergailis.
- Авілін 2015 = Цімафей Авілін. *Паміж небам і зямлёй: этнаасраномія*. Мінск: Тэхналогія.
- Белова, Толстая 2004 = О. В. Белова, С. М. Толстая. «Луна». Iš: *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, т. III. Москва: Международные отношения.
- Гамкрелидзе, Иванов 1984 = Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, т. 1–2. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
- Иванов 1982 = В. В. Иванов. «Лунарные мифы». Iš: *Мифы народов мира*, т. 2. Москва: Советская энциклопедия.
- Иванов, Топоров 1974 = В. В. Иванов, В. Н. Топоров. *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука.
- Кулишић, Петровић, Пантелић 1970 = Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Санько 2011 = С. Санько. «Месяц». Iš: *Міфалогія беларусаў: энцыклапедычны слоўнік*. Склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. Мінск: Беларусь.
- Цивьян 1988 = Т. В. Цивьян. Наказание Месяца в сюжете Небесной свадьбы. Iš: *Балто-славянские исследования 1986*, Москва: Наука.

MYTH OF THE CELESTIAL WEDDING

Nijolė LAURINKIENĖ

The imagery of the Moon as a husband or father and of the Sun as his wife or a mother are deeply entrenched in the mythic worldview of the Balts. This article, on the basis of Latvian and Lithuanian folkloric narrative, plays out the story of the Moon's unfaithfulness. In the morning and the evening, when the Sun rises and sets, the Evening Star/Venus appears in the sky, and the Moon sees this star in the heavens and falls in love. Lithuanian and Latvian folklore talks about the two marriages of the Moon: one to the Sun and the other to the Evening Star (Venus). The second marriage takes place when the Moon betrays his first wife by falling for her daughter.

For his unfaithfulness, the Moon is punished. His judge and punisher can either be Perkūnas/Pėrkons or the Sun, who either cut in half or chop up the unfaithful husband. Those who study this myth associate the chopping up of the Moon with its phases – the transition from the full moon to the waning moon. The close relationship of the Moon and Evening Star in the plot of the 'celestial wedding' can also be linked to an astronomical phenomenon – the periodical moments when the Moon and Venus come closer to one another.

The myth of the celestial wedding could have existed in the Indo-European proto-nation's culture. Remnants of this myth exist not only in the tradition of the Balts, but also in the Ancient Indian Rig-Veda, as well as in the oral culture of the Western and Southern Slavs.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius,
E. paštas: nlaurinkiene@yahoo.com

Gauta 2018-09-05, įteikta spaudai 2018-10-16.